

Drewniane obiekty sakralne – szanse, możliwości, zagrożenia. Próba analizy tematycznej (na przykładzie zabudowań z terenów województwa lubelskiego)

Piotr Gleń, Aleksandra Jarocka-Mikrut

*Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Wydział Budownictwa i Architektury,
Politechnika Lubelska, e-mail: p.glen@pollub.pl, a.jarocka@pollub.pl*

Streszczenie: obszar wschodniej Polski cechuje znaczna liczba zachowanych przykładów drewnianej architektury sakralnej. Na przestrzeni lat podjęto jednak wiele decyzji, w znacznej mierze związanych z historycznymi wydarzeniami, które wpłynęły na ich formę oraz stan zachowania. Skutkiem owych działań są przekształcenia, w tym również daleko idące, nieodwracalne, którym podlegały wspomniane budowle. Tym samym ich wartość jako dziedzictwa regionu została zatarta bądź utracona. Równie często zdarza się, iż niewielkie świątynie drewniane nie spełniają wymagań wiernych m.in. w zakresie ich powierzchni oraz standardów co powoduje, iż liturgie przenoszone są do nowobudowanych obiektów. Działania wymienione narażają dawne budowle na wykluczenie ich z pełnienia funkcji użytkowych. W niniejszym artykule przedstawione zostały trzy obiekty drewniane, sklasyfikowane przez autorów jako nadal bądź w przeszłości mogące należeć do zespołu wernakularnych (w tym również obiekt relokowany jednak posiadający niegdyś cechy architektury regionu, z którego został przeniesiony) oraz popełnione na przestrzeni lat błędy związane z ich utrzymaniem. Zaakcentowany został również przypadek świątyni, która warta jest szerszej dyskusji celem zachowania jej wartości.

Słowa kluczowe: kościół polskokatolicki, cerkiew, architektura wernakularna, ochrona dziedzictwa.

1. Wprowadzenie

Marek Pak w publikacji „Szlak architektury drewnianej jako systemowa forma ochrony zabytkowego budownictwa drewnianego” pisze, iż „*Drewniana architektura zajmuje szczególne miejsce pośród ogólnie pojętego dziedzictwa kulturowego. Po pierwsze z racji pewnej wyjątkowej więzi emocjonalnej, którą tworzą z odbiorcą (z uwagi na materiał organiczny – ciepły, bliski człowiekowi – oraz skalę zachowującą zazwyczaj kameralny charakter), po drugie z uwagi na swoją nietrwałość i delikatność przywodzącą również na myśl żywy organizm.*” [1, s. 221] Powyższy cytat dowodzi potrzeby wzmożonej dbałości i ochrony zabytków wzniesionych ze wspomnianego budulca. Szczególnym aspektem, na który zwrócił uwagę Pak, jest efemeryzm, którym charakteryzuje się ów typ zabudowy. Skutkiem spostrzeżeń, dotyczących konieczności koncentracji uwagi badaczy, środowiska konserwatorskiego, administratorów i właścicieli obiektów należących do wymienionej grupy, jest przeprowadzona już znaczna ilość prac remontowych, mających na celu utrzymanie oraz poprawę stanu zachowania zabytków architektury drewnianej.

W związku z mnogością zabudowań należących do powyżej wyodrębnionej grupy, a nadal zachowanych jeszcze na terenie Polski, autorzy niniejszej publikacji zdecydowali się zawęzić obszar terytorialny i tematyczny omawianych budowli. Uwagę swą koncentrują

oni zatem w granicach województwa lubelskiego oraz na obiektach sakralnych tam znajdujących się. Niniejsza tematyka została wyselekcjonowana celowo; wschodni region Polski bogaty jest bowiem w świątynie, w tym również drewniane, dedykowane różnym obrządkom religijnym. Znaczna część z nich w związku z uwarunkowaniami historyczno-politycznymi uległa szeregowi przekształceń, nie wyłączając z tego procesu zabudowań z omawianego budulca.

Szczególne miejsce pośród wyodrębnionych przez Prezesa Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS Bogusława Szmygina grup dziedzictwa i zasad ich kwalifikacji zajmuje zespół, opisany w publikacji „Współczesne problemy ochrony dziedzictwa” jako „(...) *zbiór architektury wernakularnej. (...) Ogromna część tego zasobu już nie istnieje, tym bardziej więc jego resztki powinny być przedmiotem rozpoznania*” [2, s. 27]. Mimo, iż autor przytoczonej publikacji nie konkretyzuje w tym fragmencie określonego budulca, można odnieść ów cytat do lokalnych zasobów drewnianej architektury wernakularnej, które to bez należytej interwencji specjalistów oraz szczegółowego planu ochrony mogą ulec ilościowemu zmniejszeniu i jakościowej degradacji.

2. Architektura wernakularna – przegląd literatury przedmiotu

Pojęcie wyodrębnione w tytule niniejszego rozdziału oraz pochodne od niego, a stosowane w innych dziedzinach nauki, zajmują ważne miejsce w literaturze przedmiotu. Uwzględniane są one zarówno w stosunku do zabudowań zabytkowych, architektury współczesnej, jak i nawet szeroko pojmowanej religii (patrz.: Nowina-Sroczyńska E., Suplement do kultury religijnej współczesnego Podhala, w: „Zeszyty Wiejskie”, z. XIX, Łódź 2014, s. 243-244, <http://www.zw.uni.lodz.pl/tom/zeszyt%20wiejski%2019.pdf>). We wstępie do dalszych rozważań trzeba określić, które z budynków drewnianych można traktować jako należące do zbioru wernakularnych. Szczegółowy przegląd literatury oraz etymologii określenia odnajdujemy, m.in. w artykule Jarosława Szewczyka: „Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej” [3, s. 107]. Autor zwrócił uwagę na problemy występujące w stosowanej przez polskich badaczy nomenklaturze. Przywołana publikacja oraz rozdział poświęcony nazewnictwu mają również szczególne znaczenie w kontekście niniejszej publikacji z racji odwołań J. Szewczyka do badaczy traktujących o architekturze drewnianej i jej powiązaniach z tradycjami polskimi (autor cytuje m.in. Ludwika Puszcza czy Łukasza Opalińskiego) [3, s. 107].

Szczegółowy przegląd pojęć przedstawia również tenże autor w rozprawie doktorskiej „Rola technik komputerowych w waloryzacji i rewitalizacji architektury regionalnej na przykładzie drewnianej zabudowy zagrodowej wybranych wsi województwa podlaskiego”. Dowiedziona przez badacza niejednorodność i wieloznaczność tej architektury wskazują również na szczególną trudność w zakresie kwalifikacji poszczególnych obiektów do danej grupy. Autorzy niniejszej publikacji celem wyodrębnienia i prób zaliczenia konkretnych przykładów architektury w poczet wernakularnej przyjęli definicję uznaną przez J. Szewczyka (który przywołuje ją za A. Gheorghiu). [4, s.21]

Rozważając możliwości, szanse i zagrożenia związane z omawianym tematem należy zaakcentować również badania naukowe dotyczące współczesnych realizacji nawiązujących do rodzimych tradycji. Artykułem godnym wyszczególnienia jest ten, autorstwa Teresy Bardzińskiej-Bonenberg oraz Agaty Bonenberg „Nurt wernakularny we współczesnych realizacjach polskich architektów” gdzie wskazane zostały obiekty współczesne posiadające znamiona wernakularnych, charakteryzujące się wyjątkowymi walorami. [5]

3. Przykłady obiektów sakralnych z obszaru województwa lubelskiego

Jak wspomniano we wstępie, województwo lubelskie charakteryzuje się obecnością znacznej ilości zabudowań w funkcji sacrum, reprezentujących różne religie i służących im. W związku z obecnością tych obiektów region stanowi znaczący punkt na mapie turystycznej Polski, zarówno pod względem walorów wielokulturowych, jak i krajobrazowych. Zlokalizowane na omawianym obszarze świątynie odnaleźć można zarówno w miastach silnie zaludnionych, gdzie regularnie służą miejscowym wiernym, ale również i w mniejszych osadach, szczególnie w tych, gdzie odsetek wiernych danego wyznania jest niewielki. W tych przypadkach owe zabudowania użytkowane są sporadycznie. W odniesieniu do świątyń drewnianych o małej kubaturze na terenie województwa spotkać można takie, gdzie tego typu obiekty zastąpiono większymi, murowanymi.

Poniżej przytoczone przykłady obrazują szanse, zagrożenia i możliwości wiążące się z obecnością na danym obszarze zabytków architektury wernakularnej. Autorzy niniejszej publikacji opisują trzy diametralnie różne przypadki:

1. Kościół katolicki w Strzyżowie
2. Kościół św. Rocha w Tarnogrodzie
3. Kościół polskokatolicki w Żółkiewce

Wybór obiektów, poza ramami wytyczonymi we wstępie, ukazuje również wpływ poszczególnych schematów decyzyjnych na dalsze funkcjonowanie zabytków, stan ich zachowania, dostępność oraz reakcje lokalnych społeczności.

3.1. Kościół katolicki w Strzyżowie

Obecny kościół katolicki w Strzyżowie (Rys. 1) pierwotnie wzniesiony został w 1817 roku jako cerkiew greckokatolicka. Jest on pierwszym z wybranych do omówienia przez autorów niniejszej publikacji obiektów. Stanowi ważny przykład w związku ze swoją inicjalną funkcją oraz działaniami podjętymi w stosunku do siebie na przestrzeni lat, poprzez które zatracił swój dawny charakter. Wybór ten dokonany został również ze względu na fakt, iż parafia Rzymskokatolicka p.w. NNMP w Strzyżowie jest w trakcie prac wykończeniowych nowego kościoła. [6]

Wskazany historyczny budynek został szczegółowo opisany już w 1984 roku przez Jana Górkę jako przykład cerkwi „z daleko idącymi przekształceniami”. Autor przytoczonej publikacji zwrócił już wówczas uwagę, iż: „Zmiany takie dokonywane w dalszej przeszłości zatarły wprawdzie czas, co zdaje się potwierdzać przykład Strzyżowa (...), niemniej konieczna jest ścisła ochrona konserwatorska choćby kilku wybranych cerkwi jako pomników tradycyjnej architektury sakralnej.” [7, s. 53] Uwaga ta jest nadal aktualna, gdyż brak w otoczeniu kościoła elementów wskazujących na jego wygląd pierwotny. Szczegółowy opis obiektu można odnaleźć zarówno w tejże publikacji jak i w nowszej pozycji wydanej w 2008 roku przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie „Drewniane budownictwo sakralne. Powiat Tomaszów Lubelski. Powiat Hrubieszów”. [8, s. 61–62] Należy zaznaczyć, że materiał ten również odnosi się do badań J. Górkę.

Dotychczas pominiona przez stary kościół funkcja sakralna w związku z przeniesieniem większości działań eucharystycznych do nowego budynku również może zaniknąć poprzez pozostawienie dawnego reliktu bez opieki, a to może okazać się znacznie bardziej destrukcyjne.

Przytoczony przykład można uznać za temat do dyskusji zarówno w związku z daleko idącymi przekształceniami, którym on podlegał, a do których odwołań nie sposób się dziś

doszukać w najbliższym otoczeniu założenia. Problematycznymi bywają również nie rzadko występujące przypadki pełnienia marginalnej funkcji przez drewniany obiekt w związku z budową w pobliżu nowszego ośrodka sakralnego. Bez względu na przeprowadzone przebudowy prezentowany kościół nadal jest przykładem drewnianego budownictwa sakralnego regionu. Chociażby ze względu na ten fakt wymaga on uwagi i należytej ochrony, co może okazać się problematyczne w związku z brakiem pomysłów na jego przyszłe wykorzystanie.

Rys. 1. Kościół w Strzyżowie, zdjęcie autora

3.2. Kościół św. Rocha w Tarnogrodzie

Jako kontrastowy, a zarazem szczególnie cenny przykład budynku sakralnego na terenie województwa lubelskiego, autorzy wskazują kościół św. Rocha w Tarnogrodzie (Rys. 2), uznany za najstarszy drewniany kościół na Zamojszczyźnie [9, s. 25] (wpisany do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego, poz. A/74 [10]). Został on wybudowany przez mieszczan (fakt ten wskazuje J. Górak na podstawie analizy literatury). [9, s. 24] Mimo, iż obecne pokrycie dachowe odbiega od pierwotnego, ważnym aspektem jest, iż kościół zachował swój oryginalny charakter. Obiekt wchodzi w skład Systemu Zabytków Lokalnej Architektury i Krajobrazu, stanowiącego fragment Tarnogrodzkiego Szlaku Obiektów Zabytkowych. Kościół z tego względu wyposażony został w tablicę z najważniejszymi informacjami dotyczącymi jego historii. [11] Mimo obecności na terenie danej miejscowości murowanego kościoła, zadbane o to, aby w niedziele i święta nakazane w drewnianej filii (kościół drewniany) odbywały się nabożeństwa, a przez to charakter sakralny obiektu nie został zapomniany. [12]

Rys. 2. Kościół św. Rocha w Tarnobrzegu, zdjęcie WWW.tarnobrzeg.info (dostęp z dn. 06.11.2015).

3.3. Kościół polskokatolicki w Żółkiewce

Opisywana parafia p.w. św. Jakuba Apostoła w Żółkiewce oraz kościół jej służący (Rys. 3) stanowią ważny przypadek obrazujący zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty relokacji oraz adaptacji do pełnienia posługi odmiennej wiary.

Świątynia funkcjonuje w Żółkiewce od roku 1955 kiedy to nastąpiło jej poświęcenie. [13] Jak wskazano w poprzednim akapicie, budynek oryginalnie został wzniesiony w Regetowie jako cerkiew greckokatolicka [14, s. 97] (Katalog Zabytków Sztuki w Polsce z 1964 roku wskazuje nazwę Rogatów [15, s. 81], obecna nazwa miejscowości to Regietów). Dobór przykładu w kontekście niniejszego artykułu wynika z faktu jego obecnej lokalizacji, błędów i problemów popełnionych podczas przenoszenia budynku oraz już wcześniej zasygnalizowanego wpływu, jaki wywarła jego architektura na obecnie funkcjonującą w Regietowie cerkiew.

Proces relokacji został opisany przez Bohdana Kiełbasę. Autor zwrócił uwagę na brak dokumentacji przed rozbiórkowej oraz późniejsze skutki tego faktu. Jak zauważył: „(...) kościół ten utracił charakterystyczne cechy, stanowiące o przynależności jego architektury do lemkowskiego budownictwa cerkiewnego, a współczesne przekształcenia wnętrza pozbawiły go autentyczności i walorów zabytkowych”. [14, s. 98]

Założyć można, iż w wyniku relokacji obiekt nie uległ całkowitemu zniszczeniu, jednakże zmiany nastąpiły w jego formie pierwotnej. Greckokatolicki charakter został zastąpiony wystrojem wyznania, któremu obiekt dedykowany jest do dziś. Obecność cerkwi pozostała jednak w świadomości mieszkańców Regietowa, gdzie w 2012 roku nastąpiło wyświęcenie nowej świątyni. Projekt współczesnego obiektu nawiązuje do wersji pierwotnej i mimo, iż w przeciwieństwie do pierwowzoru jest murowany, oszalowano go deskami. [16]

Działania tego typu dowodzą znaczenia architektury wynikającej z tradycji regionalnych oraz potrzeby zachowania jej ciągłości. Aby owe inspiracje miały prawo istnienia należy jednak w jak najlepszym stanie zachować oryginalne zabudowania.

Rys. 3. Kościół w Żółkiewce, zdjęcie autora

4. Wnioski

Architektura drewniana zachowana na terenach województwa lubelskiego stanowi relikty minionych epok, zaś utrzymanie jej w jak najlepszej, możliwie oryginalnej formie, leży w gestii obecnego pokolenia.

Przytoczone przykłady mają na celu poprzez krótką charakterystykę zaprezentowanie problemów oraz zagrożeń wynikających z braku poszanowania historycznej tkanki. Zagrożenia te są niewątpliwie nadal aktualne.

Kościół św. Rocha w Tarnogrodzie dowodzi, iż możliwym jest utrzymanie zabytku w pierwotnej formie przy zachowaniu jego funkcji. Przykład kościoła w Strzyżowie ma na celu wskazanie aktualnego problemu, dotykając nie tylko obiektów sakralnych, ale i tych spoza sfery sacrum, co polega na „zastępowaniu” wymienionych – nowszymi, większymi i, być może, bardziej funkcjonalnymi budynkami współczesnymi. Brakuje jednak pomysłów na dostosowanie wspomnianych reliktywów do aktualnych potrzeb. Działania powyższe nierzadko doprowadzić mogą do wykluczenia elementu dziedzictwa ze służby mieszkańcom, co skutkować może pogarszaniem się jego stanu technicznego. Kościół katolicki w Żółkiewce stanowi zarówno przestrożę dla przyszłych relokacji, jak i wskazuje, jakich błędów nie należy popełniać. Dowodzi on również przywiązania współczesnego społeczeństwa do regionalnych form architektury.

Egzemplifikacja powyższa wykazuje słuszość ochrony architektury wernakularnej; ważnymi są również szczególna piecza i nadzór nad materiałami archiwalnymi, które to w przypadku znacznych przebudów obiektów przypominają o tradycyjnych formach i technikach budowlanych, podtrzymują pamięć o nich oraz nie pozwalają na ich wypaczenie przy współczesnych remontach. Popularyzują tym samym stosowną wiedzę wśród obecnego pokolenia.

Literatura

- 1 Pak M. *Szlak architektury drewnianej jako systemowa forma ochrony zabytkowego budownictwa drewnianego*, Teza Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych VI (2010) 221–229.

- 2 Szmygin B. *Współczesne problemy ochrony dziedzictwa*, Biuletyn Polskiego Komitetu do spraw UNESCO, Warszawa 2013, s. 25–31.
- 3 Szewczyk J. *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*, TeKa Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych II (2006) 96–109.
- 4 Szewczyk J. *Rola technik komputerowych w waloryzacji i rewitalizacji architektury regionalnej na przykładzie drewnianej zabudowy zagrodowej wybranych wsi województwa podlaskiego*, rozprawa doktorska, Warszawa 2006, dostępna w Internecie: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=357&from=FBC> (dostęp: 07.07.2015)
- 5 Bardzińska-Bonenberg T., Bonenberg A. *Nurt wenakularny we współczesnych realizacjach polskich architektów*, Czasopismo Techniczne. Architektura, 107(7-A/1) (2010) 7–13.
- 6 Witryna Internetowa Parafii w Strzyżowie, <http://www.parafiastrzyzow.pl/> (dostęp: 07.07.2015)
- 7 Górak J. *Dawne cerkwie drewniane w województwie zamojskim*, Lubelskie Zakłady Graficzne im. PKWN, Zakład nr 8 w Tomaszowie Lubelskim, Zamość 1984.
- 8 Żurawicka G., Kuśmierz L. (tekst). *Drewniane budownictwo sakralne. Powiat Tomaszów Lubelski. Powiat Hrubieszów*, wyd. Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Lublinie, Lublin 2008.
- 9 Górak J. *Kościół drewniany Zamojszczyzny*, Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Zamościu, Zamość 1986.
- 10 Wykaz zabytków wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego – według stanu na 31 grudnia 2014 r. dostępny w Internecie: http://www.wkz.lublin.pl/images/stories/obwieszczenie_nr_1.pdf (dostęp: 07.07.2015)
- 11 Witryna Internetowa Urzędu Miejskiego w Tarnogrodzie, <http://tarnogrod.pl/index.php/o-gminie/item/45-tarnogrodzki-szlak-obiektow-zabytkowych> (dostęp: 07.07.2015)
- 12 Witryna Internetowa Parafii Rzymskokatolickiej w Tarnogrodzie, <http://parafiatarnogrod.pl/index.php/msze-swiete-i-nabozenstwa> (dostęp: 07.07.2015)
- 13 Witryna Internetowa Parafii Polskokatolickiej w Żółkiewce, <http://www.parafiazolkiewka.dbv.pl/news.php> (dostęp: 07.07.2015)
- 14 Kielbasa B. *Dzieje Żółkiewki i okolic. Część II*, Wojewódzki Ośrodek Kultury w Lublinie, Lublin–Żółkiewka 2005.
- 15 Brykowski R., Rowińska E. (red.), *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, tom VII, z. 8, Powiat Krasnostawski, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1964.
- 16 Witryna Internetowa Przeglądu Prawosławnego, http://www.przegladprawoslawny.pl/articles.php?id_n=2911&id=8 (dostęp: 07.07.2015)

Wooden religious buildings – chances, opportunities, threats, and risks. Case study based on analysis of properties in Lublin Province

Aleksandra Jarocka-Mikrut

*Independence Laboratory of Architecture, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology, e-mail: a.jarocka@pollub.pl*

Abstract: Eastern Poland is abundant with wooden religious buildings. Over the years, however, a considerable number of decisions concerning historic events were made and they exerted influence on the form and state of preservation of these buildings. Consequently, profound, radical, and irreversible transformations took place in these properties. For this reason, either the value of these buildings, which were considered regional heri-

tage, decreased or they became worthless at all. Furthermore, it frequently happens that wooden churches and shrines of modest size fail to meet expectations raised by the faithful, e.g. in terms of their size and standards. For this reason, liturgies are done in newly built premises and the buildings in question stop serving their former functions. This article discusses three wooden buildings that, according to the author of this paper, used to or still do fall under the category of vernacular buildings (including also relocated buildings with architectural elements characteristic to the region from which it was moved). This article also examines maintenance mistakes that were made over the years to this type of real estate. The author pays particular attention to a specific church which, due to its outstanding value, is worth more extensive discussion.

Keywords: Polish Catholic Church, Eastern Orthodox church, vernacular architecture, heritage protection, heritage conservation.